

A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága

BENTHAM KRITÉRIUMÁNAK ÉRTELMEZÉSE

Jeremy Bentham, a fenti gondolat megfogalmazója a 18–19. század fordulóján élt; jogász, filozófus, politikus volt. Az utilitarizmus képviselőjeként a moralitás mércéjévé is a hasznosságot tette. Széchenyi 1825 után foglalkozott intenzívebben Bentham filozófiájával. A „The Edinburgh Review” 1825. augusztusi számában Dumont tollából megjelent ismertetés hívta fel rá a figyelmét. A „The of Fallacies” az a mű, amelyből Széchenyi mélyrehatóan megismerkedett Bentham tanításával. Ez és a szerző más könyvei is Széchenyi könyvtárát gazdagították.

Már e dolgozat elején szeretném leszögezni, hogy a fenti elvet Bentham és Széchenyi másképp értelmezték. Széchenyiben visszhangra lelt a benthami elv, közbülső elemként beépítette, gondolatrendszere részévé tette. Benthamnál végcél volt a boldogság, amelyet evilági, és nemcsak erkölcsi, hanem anyagi értelemben is használt. De mindketten azt vallották, hogy magukkal együtt kötelességük másokat is, a lehető legtöbb embert boldoggá tenni.

Ha feltesszük a kérdést, hogy milyen kontextusban bukkant fel, és milyen súlyt kapott Széchenyi gondolatrendszerében a benthami elv, akkor rövidesen látni fogjuk, hogy máris e rendszer központi eleméhez érkeztünk.

Széchenyi a világot három síkra bontotta. Nagy ívet írt le; az egyéntől indult, haladt tovább a nemzet szintje felé, és jutott el a nagy egészhez, az univerzumhoz. Más-más törvényszerűségek jellemzik ezeket a szinteket, de közös elemet is találunk: a jobb, boldogabb lét felé törekvést. Hogyan jelenik ez meg az egyes síkokon? A világ halad, célirányosan, fejlődése lineáris. Állandó jobbulásról, tökéletesedésről beszélt itt Széchenyi. A nemzetek szintjén nem ilyen egyértelmű a mozgás iránya. Nem predesztinációról van itt szó, hanem felelősségről és szabadságról; a nemzet fiainak tevékenységétől függ hazájuk sorsa. Mindenesetre stagnálásról nem beszélhetünk: a világon vagy előre halad valami, vagy lemaradva visszasüllyed. A nemzethalál gondolata sem kizárt. Az egyén saját boldogságát keresve előbb-utóbb rádöbben, hogy sorsa nemzetéhez köti. Egyéni boldogulása a köz boldogulásával rokon. Miért van ez így? Széchenyi megállapította, hogy az isten úgy teremtette az embert, hogy annak fizikai, szellemi és érzelmi táplálékra van szüksége.¹ Csak ezek összhangja teszi számára lehetővé a boldogságot. Az erős nemcsak önmagát, hanem a lehető legtöbb embert is boldoggá szeretné tenni. Széchenyi úgy látta, hogy az egyén munkálódási köre a nemzet lehet.

Ennél kevesebb ki nem elégíti, nagyobbbat pedig nem képes szívébe fogadni. Ezen az alapon ítéli el a „cosmopolitát” aki az egész világ fiának vallja magát. Viszont a hazaszeretetet a harmonikus lélek elengedhetetlen tartozéka, hiányát semmi nem pótolhatja.²

Az emberiségnek az tehát a feladata, hogy az egyén, a nemzet és az emberi nem szintjén a tökéletest minél jobban megközelítse. Ténykedésünknek, küzdelmünknek csak akkor van értelme, ha hasznos, munkánk pedig akkor a leghasznosabb, ha a lehető legnagyobb szám boldogságát mozdítja elő. Ez minden törekvés végcélja, erre kell irányulnia minden elméletnek. Széchenyi hitt az értelem jobbító erejében, vallotta, hogy a fejlődés nem képzelhető el józan és (jobb) szisztéma, rend nélkül. Feltételezi az ún. természeti törvények létét, melyek a legszilárdabbak, legtartósabbak, beírók következnek a legtöbb ember boldogsága. Ezeket a törvényeket kell az embereknek „dekódolniuk”. Hogyan történik mindez? A nemzet szintjén. Az emberek társadalmi tekintetben nem születtek egyenlőnek, természetes hierarchia van közöttük – Széchenyi felfogása szerint. Ezt a kifejezést Széchenyi „természeti álláshelyének” szinonimájaként használom. E természeti hierarchia csúcán áll az uralkodó, majd alatta helyezkednek el a mágnások, nemesek, polgárok, parasztok. Az egyén specializálódik, de a nagy egész sokoldalú. Kötelességek és az ezzel együttjáró jogok arányosan oszlanak meg a hierarchián belül, és ezzel arányos a szabadság mértéke is. Ha mindenki végzi a maga feladatát, az egész szintjén megvalósul a harmónia. A feladatokat csak bizonyos rétegek végezhetik el, de valamennyien felelősek a nemzet többi tagjának. Egyrészt kötelességünk végezni a feladatunkat, másrészt épp kötelességteljesítésünkéből következik önbecsülésünk, önértékelésünk. A társadalom tehát különböző rétegekre oszlik, melyek feladata, törekvése más és más. Erkölcsi indíttatás és józan törvények kényszerítő ereje vezet az állam harmóniájához és stabilitásához. A közös nevező, ami az eltérő rétegek tevékenységének összehangolását biztosítja, a hazaszeretet. E rendszer feltételezi, hogy az uralkodó rendelkezik a legnagyobb szabadsággal, s egyúttal a leg súlyosabb kötelességekkel is. Széchenyi szerint a kormányzás alapelve a legnagyobb szám boldogsága. Az uralkodó közvetíti a nemzet felé a természeti törvényeket, s ezzel mintegy őrködik a nemzet felett. A törvényeknek megfelelő légkört kell biztosítaniuk ahhoz, hogy mindenki végezhesse a feladatát, másrészt a rosszra hajló emberi természetet is szelídíteni kell a magasabb rendű természeti törvények jegyében.

Milyen az egyén és a köz viszonya? Széchenyi egyértelműen kijelenti, hogy az egyén boldogsága mindenkor alárendelődik a többség, a köz boldogságának. Ez a probléma általában egybeesik a rövid és hosszú távú gondolkodás kérdésével. (Ami az egyénnek tehát rövid távon rossz, az a jövőben a köz boldogságát szolgálhatja. Pl. a „szoros hitel”.) A nemzet boldogulása szempontjából mindig hosszú távon kell gondolkozni.

Nincs a világon tökéletes kormányzás, nincs olyan pontja a földnek, ahol ne lehetne mit tenni, javítani. Hogyan valósul akkor mégis meg, hogyan lesz megfogható egyén és köz boldogsága? Az emberi törekvések végső mozgatója, hogy a kellemeset keressük, a kellemetlent pedig kerüljük. (Az elv szintén Benthamtól származik.) Valamennyien, egész életünk során boldogságunk minél teljesebb megvalósítására törekszünk. Széchenyi érezte: ez részben tőlünk függ, részben szerencse, isteni adomány. Tőlünk függ a szerencse szelídebb rokona, a meglegedés, belső csend is.³ Ebben mindannyian egyenlőek vagyunk, királytól a koldusig valamennyiünknek erre van szükség. A meglegedés szinonim fogalmaként értelmezhetjük a lelki függetlenséget. Ennek négy összetevője van: a tiszta lelkiismeret, az élettudomány, az egészséges és a vagyoni

rend. A tiszta lelkiismeret elsősorban társadalmi helyzetünk meghatározta kötelességünk teljesítéséből adódik. Szolgálatot jelent ez, embertársaink szolgálatát. Az élet-tudomány feltételezi önmagunk és a világ bizonyos ismeretét, és így saját feladatunk felismerését. A reális, elérhető cél fontosságát emeli itt ki Széchenyi. Egyben törekednünk kell tiszta lelkiismeretünk fenntartására. Az egészség szintén nem elhanyagolható, gondoljunk csak arra – amit Széchenyi is hangsúlyoz –, hogy test és lélek szorosan összefügg egymással. A negyedik elem a vagyoni rend: javaim és így lehetőségeim tekintetében a tisztánlátást jelenti. Az így körülírt lelki függetlenség a boldogság előfeltétele. Az az alap, amelynek a háttérben meg kell teremtnie, de melynek fenntartása napi küzdelmet, állandó megújulási készséget feltételez. Hosszabb távon, távolról tekintve bizonyos állandóságot kell elérnünk a lelki függetlenség terén.

A boldogság Széchenyi számára nem a lemondani tudást, nem is az igénytelenséget jelentette, és nem az örömeik hajszolását, nem hedonista életvitelt értett alatta. Akkor sem lehetünk szerinte boldogok, ha csak lelki táplálék bővében vagyunk. A boldogság kétszintű; fizikai és szellemi részből tevődik össze. Így megint test és lélek összhangjának szükségességére bukkanunk. „Pozitív szerencsére van alkotva az ember” – írta Széchenyi.⁴ Tehát nem lemondás, nem is a kevéssel való megelégedés, a világ javainak nem ismerése, hanem az azokkal való élni tudás, és a tőlük való függetlenség vezet a boldogabb léthez. Egyén és köz boldogsága elválaszthatatlan egymástól. A boldogság tehát nemcsak pozitív, hanem a társadalomhoz szorosan kapcsolódó, hierarchizált fogalom is. Széchenyi felfogása szerint minden réteg számára mást és mást jelent. Miért kapcsolódik boldogságunk ilyen szorosan a társadalomban elfoglalt helyünkhöz? Széchenyi gondolata a pozitív, aktív szerencséről azt is magában foglalja, hogy küzdenünk, tevékenykednünk kell érte. Természetesen mindenkinek a sorsa által meghatározott poszton. Arisztokratikus felfogása vezet ahhoz a végkövetkeztetéshez, hogy mivel az emberek társadalmi tekintetben nem születnek egyenlőnek, feladatuk más és más, ezért a boldogság is mást kell hogy jelentsen számukra. Az embereknek így nem priviligiumokra van szükségük, hanem arra, hogy kötelességük teljesítését a „társaság”, a társadalom, az állam lehetővé tegye számukra. Ez minden szinten, megfelelő mértékben a szabadság biztosítását tételezi fel. (A fenti gondolatmenetből következik, hogy a szabadság szintén hierarchizált.) Egy pillanatra visszatérve a lelki függetlenség második eleméhez (élettudomány), hangsúlyoznunk kell az önismeret, ehhez pedig a műveltség fontosságát. A közműveltség fejlesztése elengedhetetlen a társadalom harmóniájának biztosításához.

Elmondhatjuk, hogy Széchenyi gondolatrendszerében előkelő helyet foglal el az elv: minél nagyobb szám boldogságát előmozdítani a lehető leghasznosabb módon tevékenykedve. Ez utóbbi mikéntjére adott választ így fogalmazhatnánk meg: használjunk magunknak és másoknak hasznosan. Elengedhetetlen szívünk és eszünk összehangolása, a jószívűség helyes értelmezése. A célt akkor szolgáljuk leginkább, ha a természeti törvények által meghatározott szisztéma kibontakozását és zökkenőmentes működését tesszük lehetővé. Vagyis akkor gondolkozunk hosszú távon és szolgáljuk leginkább a köz javát, ha nem a bajt orvosoljuk a régi, rossz szisztémát konzerválva, hanem megelőzzük a bajt: megváltoztatjuk a struktúrát. Lelki függetlenség tekintetében esélyeink egyenlőek. De ez csak alap a boldogság felé, csak „túrhetővé teszi létünket”.⁵ Szükségünk van megfelelő mértékű szabadságra, egy olyan tágas, szabad térre, amelyben tevékenykedve, alkotva mindenki maga törekszik boldogsága megvalósítására. Akkor hasznos tevékenységünk, és úgy biztosítjuk a lehető legnagyobb szám boldog-

ságát, ha megfelelő körülményeket biztosítunk nekik feladataik elvégzéséhez. Ezzel tesszük lehetővé, hogy ki-ki kibontakoztassa és tökéletesítse önmagát, ezáltal a nemzetet, és végső soron a nagy egészet, az emberiséget.

Széchenyi művével nem egy elméleti konstrukciót akart felállítani, hanem a gyakorlatra koncentrálni úgy járt el, mint a jó orvos; megvizsgálta a beteg állapotát, felismerte a bajt, és megállapította, hogy mire van szükség a gyógyuláshoz. Magyarország betegsége, a nemzet felemelésének vágya ösztönözte Széchenyit a *Hitel* és a *Világ* megírására is.

Hogyan konkretizálódik az elmélet, milyen orvosságot tart szükségesnek az író Magyarország számára? A kulcsszavak: közműveltség és nemzetiség.

A nemzet erőműve akkor működik eredményesen, zökkenőmentesen, ha az uralgó és a nemzet között összhang valósul meg az ország kormányzásában. Magyarország boldogsága közműveltségünktől függ. A műveltség az önkény egyedüli ellenszere, másrészt a műveltség erő, az erő gazdagság, a gazdagság szabadság. A nemzetiség, nemzeti eszme az az összetartó erő, a társadalom különböző rétegei számára a közös nevező, amelyben a társadalom tagjainak egymásrautaltsága és a közhaszon által összefogott potenciális egysége megnyilvánul. Az erők összefogásához, a nézetek összehangolásához elengedhetetlenek az egyesületek. Talán meglepő, amikor kijelenti: ő a legtöbb magyar ember számára minél több pénzt akar teremteni. Szembetűnő a hasonlatosság e kijelentés és vezérelvünk között. Hogyan függ össze a kettő? Gondoljunk a lelki függetlenség negyedik kritériumára. Magyarországon a legnagyobb probléma a vagyoni renddel van, következésképpen Széchenyi ezzel foglalkozott a legtöbbet. A legtöbb ember számára ezt a szoros hitel révén vélte elérhetőnek.

Az embereket úgy kell megítélnünk, amint vannak, és nem úgy, ahogy lenniük kellene – vallotta Széchenyi. Fogadjuk el, hogy hasznukat keresik. Ezt teszi ő is, amikor moralizálja a haszonelvűséget, bebizonyítva, hogy a legésszerűbb a haza javára tevékenykedni. Magyarországon viszont az adott körülmények között nem éri meg gazdálkodni, és nem vonzó itt élni.

Mi adja majd azt a külső erőt, amellyel korszerű országot teremthetünk, lakhatóbbá, kényelmesebbé tehetjük Magyarországot, a „régí várat”, hogy itt is hasznot hozzon az emberi munka, és ne legyen szégyen magyarnak lenni? Széchenyi válasza ez volt: nemcsak haszonvágunk, hanem teremtő hajlamunk is keresi a maga kielégülését. Bár nem mondta ki, de finoman érzékeltette, hogy ettől várja a megoldást. Egy létrehozandó elitre gondolt – elsősorban saját osztályostársaiból –, akik majd magukra vállalják az átalakítás nehéz és önzetlen munkáját. Itt visszakanyarodhatunk a dolgozat elején hangoztatott idézethez: „Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében”.⁶

Így értelmezem tehát Bentham kritériumát Széchenyi művei alapján. Összevetve Wesselényi boldogságfogalmával, lényegi különbségeket nem találunk, csak a szövegösszefüggés más. Mindketten vallják, hogy az egyén és a köz boldogsága összefügg, vallják, hogy a boldogság feltételez egy bizonyos állapotot, melynek talán leglényegesebb összetevője a szabadság – ezzel jár együtt az erő és a gazdagság –, és ebből sarjad ki a boldogság dinamikus fogalma. A boldogságot mindketten tevékenységhez, munkához kötik. Széchenyi szemléletét áthatja a haszonelvűség: ne csak tegyük a jót, az sem mindegy, hogy milyen hatékonyan tesszük. Szív és ész összhangjával, hosszú távon gondolkozva kell cselekednünk. Cselekedeteink mércéje a hasznosságuk. A lehető legnagyobb rész boldogsága mint közbülső cél jelenik meg. Wesselényi azt vallja, hogy

az emberi lét elsődleges feladata az öntökéletesítés. Ez minden tevékenység legmélyebb mozgatórugója. A hatékonyságnál fontosabbnak tartja a kitűzött célt, magát a szándékot.

Összegezve elmondhatjuk: Bentham számára a cél a boldogság elérése akár erkölcsi, akár anyagi értelemben itt a földön. Széchenyit és Wesselényit olvasva érezzük, hogy van fontosabb a boldogságnál; ami előttünk lebeg, a mérce, a kritérium nem evilági. Az e cél felé törekvéssel jár együtt a boldogság.

JEGYZET

- 1 Világ. In: Széchenyi I.: Hitel, Világ. (Bp., Közgazd. és Jogi Kvk. 1984. reprint.) Szerencsétlen ideák, 188. o.
- 2 Hitel. Ön- és körülményismereti töredékek, 48–49. o.
- 3 Hitel. A magyar gazda nem viheti mezeit...
- 4 Hitel. A magyar nemes nem bírja magát olyan jól...
- 5 Hitel. Ön- és körülményismereti töredékek, 51. o.
- 6 Hitel. Bevezetés.